

СТАН РИНКУ ПРАЦІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

Проаналізовано стан та тенденції розвитку ринку праці у сільському господарстві в Україні. Проведено аналіз динаміки кількості зареєстрованих безробітних за місцем проживання. Досліджено рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці та інших міжнародних інституцій. Встановлено відмінності у методології визначення рівня безробіття Міжнародної організації праці та Державного комітету статистики. Визначено основні проблемні питання розвитку ринку праці та використання трудових ресурсів у галузі сільського господарства.

Постановка проблеми

Трансформаційні процеси у національному господарстві, пов'язані з переходом від планової економіки до ринкової, що мають місце з початку 90-х років ХХ століття, однією зі своїх складових мають перебудову механізму використання та мотивації трудових ресурсів. Формування високорозвинутої соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні та вихід з глибокої кризи потребують дослідження нових методологічних підходів до вирішення проблеми більш повного використання трудових ресурсів. Виходячи з цього, набуває актуальності вивчення сучасних тенденцій функціонування ринку праці у сільському господарстві, що в майбутньому дасть змогу вирішити виявлені проблемні питання в управлінні персоналом, які є наслідком зниження життєвого рівня сільських жителів, зменшенні кількості працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, перевагою дрібного господарства над великим сільгоспвиробництвом, та негативно впливають на розвиток АПК в цілому.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Проблеми стану ринку праці у сільському господарстві досліджували вчені-економісти: Д. Богиня, В. Дієсперов, Е. Лібанова, О. Грішнова, А. Колот, М. Поліщук, П. Саблук, Н. Єсінова, І. Гнибіденко, І. Горбачова, О. Могильний, М. Орлатий, Л. Фокас, А. Черкасов та інші. Проте, враховуючи наявність негативних тенденцій на ринку праці України, що проявляється у скороченні попиту на робочу силу через недостатній економічний розвиток, дана проблема потребує подальшого дослідження.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є відносини, що склалися на ринку праці у сільському господарстві України. Теоретичною і методологічною основою при проведенні

дослідження є системний підхід до вивчення процесів, які відбуваються у сфері функціонування ринку праці, порівняльний аналіз – для проведення співставлення визначених тенденцій на ринку праці України та інших країн, економіко-статистичний метод – для аналізу динаміки показників ринку праці та соціального захисту населення від безробіття за даними Державної служби зайнятості, а також при дослідженні тенденцій зайнятості у сільському господарстві України, абстрактно-логічний – для формулювання теоретико-методологічних основ проблеми дослідження, висновків та перспектив подальших досліджень.

Результати дослідження

Основною передумовою найбільш повного та продуктивного застосування наявних активів є максимально ефективне управління персоналом, оскільки його праця вважається вирішальним фактором виробництва. Навіть при рівних умовах господарювання, матеріально-технічному оснащенні та фінансових можливостях суб'єкти господарської діяльності будуть отримувати різні результати. Це пояснюється різницею в організації функціонування підприємства та процесу виробництва, формуванні управлінських рішень й підходах до управління персоналом. Сама собою наявність надсучасного обладнання не гарантує прибуткових результатів діяльності підприємства. Особлива важливість менеджменту персоналу полягає в тому, що саме вони дають можливість не тільки використовувати активи у принципі, а користуватися ними з повною віддачею, максимально розкривати їх потенціал. Витрати на придбання передових основних засобів (майже завжди достатньо високовартісних) не мають сенсу при відсутності кваліфікованих спеціалістів. Тому, успішне функціонування кожного суб'єкта господарювання обумовлене, у першу чергу, ефективним формуванням та управлінням персоналом [2, с. 110].

Перехід від планової системи управління економікою до ринкової та наступний за ним період перебудови мав одним із своїх компонентів і перетворення механізму формування, використання та мотивації трудових ресурсів. Зазнає суттєвих змін структура безробітного населення (рис. 1). На даний момент процес формування зазначеного механізму не може вважатися завершеним. Тому, вивчення досвіду європейських країн у сфері зайнятості сільського населення є нагально необхідним у сучасних умовах становлення економіки України, оскільки він дає змогу побачити багатогранні та суперечливі соціально-економічні наслідки індустріалізації сільського господарства, що мають місце в Європі. Окремі негативні наслідки цього процесу властиві також і Україні. І хоча у середньому в нашій державі на одну особу припадає 0,66 га ріллі, що в 2,6 раза більше, ніж в середньому в європейських країнах, безробіття у сільській місцевості є надзвичайно гострою проблемою. У 2011 р. із загальної кількості зареєстрованих безробітних (482,8 тис. осіб) майже половина (43,7 %)

проживала у селах. При цьому, навантаження працездатного незайнятого сільського населення порівняно з іншими професійними групами на одну вільну вакантну посаду, є найбільшим – 35 осіб (таблиця 1), що, по-перше, у п'ять-шість разів більше, ніж серед категорії професіоналів та фахівців, а по-друге, в останні роки має тенденцію до зростання [4]. За даними суцільного обстеження, проведеного Державним комітетом статистики України у 2006 році, майже у 14 тис. сільських населених пунктів, або в кожному другому від загальної їх кількості, немає жодного підприємства, організації чи іншого суб'єкта господарської діяльності [5].

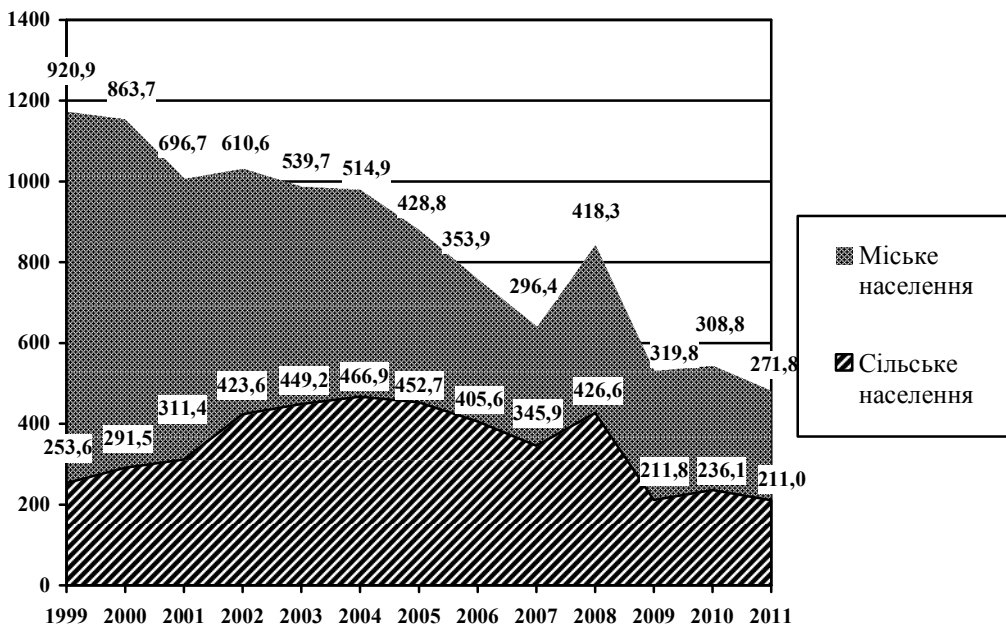

Рис 1. Динаміка кількості зареєстрованих безробітних за місцем проживання у 1999-2011рр.

Джерело: за даними Державного комітету статистики України [4].

За даними Державного комітету статистики, кількість безробітних в Україні з 1999 по 2011 роки знизилася майже у два з половиною рази. Проте, значно змінилася структура безробітного населення за місцем проживання. Якщо у 1999 році 21,59 % від загальної кількості зареєстрованих безробітних проживала у селах, то у 2011 році – 43,7 %. Хоча в абсолютному відношенні кількість безробітних, які проживали у сільській місцевості, навіть знизилася на 42,6 тис. осіб, або 16,8 %. Тобто, основною причиною зниження загальної кількості

безробітних в Україні є переважне зниження кількості безробітних серед міського населення (на 649,1 тис. осіб, або 70,5 %).

Таблиця 1. Динаміка показників соціального захисту населення від безробіття за даними Державної служби зайнятості України за 2008–2011 рр.

Роки	2008	2009	2010	2011	Відхилення 2011 року до 2002 року	
					+/-	%
1	2	3	4	5	6	7
Незайняте населення на обліку у службі зайнятості за професійними групами, тис. осіб	876,2	542,8	564,0	501,4	-553,8	-52,5
У тому числі робітники сільського та лісового господарств, риборозведення й рибальства, тис. осіб	42,0	19,5	22,8	20,5	-24,5	-54,4
Навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян на вільні робочі місця за професійними групами, осіб	10	8	9	8	-1	-11,1
У тому числі робітники сільського та лісового господарств, риборозведення й рибальства, осіб	53	28	32	35	9	34,6
Динаміка потреби підприємств у працівниках за професійними групами, тис. осіб	91,1	65,8	63,9	59,3	-64,6	-52,1
У тому числі робітники сільського та лісового господарств, риборозведення й рибальства, тис. осіб	0,8	0,7	0,7	0,6	-1,1	-64,7

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
Динаміка працевлаштування не зайнятих трудою діяльністю громадян за видами економічної діяльності, тис. осіб	1084,0	702,7	744,5	762,7	-69,1	-8,3
У тому числі робітники сільського та лісового господарств, риборозведення й рибальства, тис. осіб	203,7	153,0	134,5	152,2	41	36,9
Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності, грн.	1806,0	1906,0	2239,0	2633,0	+2257,0	+600,3
У тому числі у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаними з ним послугами, грн	1076,0	1206,0	1430,0	1800,0	+1622,0	+911,2

Джерело: за даними Державного комітету статистики України та власними розрахунками [4].

За даними Державного комітету статистики України, загальна кількість незайнятого населення на обліку у службі зайнятості за професійними групами знизилася майже вдвічі. У розрізі категорій працівників та сама тенденція характерна і для робітників сільського та лісового господарств, риборозведення й рибальства. Як наслідок, у загальній структурі незайнятого населення частка даної професійної групи майже не змінилася. Навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян на вільні робочі місця за професійними групами з 2002 по 2011 роки знизилася з 9 до 8 осіб на вільне робоче місце. Незважаючи на те, що у середньому на навантаження на одне робоче місце в Україні навіть зменшується, у галузі сільського господарства воно стрімко зростає. При зменшенні кількості незайнятого населення у цій галузі з 45,0 тис. осіб до 20,5 тис. осіб, навантаження на одне вільне робоче місце зросло з 26 до 35 осіб. Потреба підприємств у працівниках за професійними групами у цілому по Україні значно скоротилася, з 123,9 тис. грн у 2002 році до 59,3 тис. грн у 2011 році. Потреба у працівниках сільського та лісового господарств, риборозведення

й рибальства зменшилася майже втричі – з 1,7 тис. осіб до 0,6 тис. осіб. Незважаючи на скорочення працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян за видами економічної діяльності, з 831,8 тис. осіб у 2002 році до 762,7 тис. осіб у 2011 році динаміка працевлаштування у галузях сільського господарства має позитивні зміни, а саме – зростання кількості працевлаштованих осіб зі 111,2 тис. осіб у 2002 році до 152,2 тис. осіб у 2011 році. Середньомісячна заробітна плата за наведений період зросла у сім разів (з 376,0 грн у 2002 році до 2633,0 грн у 2011 році). Темпи приросту середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві (з 178,0 грн у 2002 році до 1800,0 грн у 2011 році), які випередили темпи приросту цього показника в цілому в країні, з нашої точки зору, є результатом зростання мінімальної заробітної плати при одночасному зменшенні кількості працівників, а не прив'язки до економічних показників. Враховуючи, що рівень заробітної плати у сільському господарстві у півтора рази нижчий, ніж в середньому у країні, праця на селі має найнижчий мотивуючий ефект. Фактично, основним мотивуючим фактором для зайнятого населення є незначна кількість вільних робочих місць [10, с. 13]. Взагалі, у сфері зайнятості в останні роки вимальовується чітка негативна тенденція: при зменшенні кількості працездатного населення і сільського населення взагалі відбувається скорочення зайнятих працівників та збільшення навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян на вільне робоче місце. Тобто кількість вільних робочих місць зменшується швидше, ніж скорочується кількість населення. Таке скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві та збільшення навантаження на одне робоче місце свідчить про зменшення кількості роботодавців та відбувається не за рахунок підвищення продуктивності праці, а за рахунок скорочення виробництва, ліквідації підприємств. Це примушує працездатне населення працювати на умовах самозайнятості в особистих селянських господарствах [3, с. 3].

Внаслідок цього, у структурі зайнятості сільського населення триває скорочення питомої частки найманих працівників та зростання ваги осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, переважно за рахунок власних господарств. В основних галузях економіки, у тому числі і сільському господарстві, чисельність вивільнених перевищує чисельність прийнятих. Це є ще однією причиною, чому сьогодні кваліфіковані кадри вдаються до самозайнятості. [3, с. 9]

За підрахунками соціологів, на початок 2011 року кількість само зайнятих працівників (крім аграрного сектора) становить 5,4 %, а до підприємців відносять себе лише 3 % населення [5].

Причому, кількість самозайнятих людей, які не відносять себе до підприємців, постійно збільшується. Під час соціологічних опитувань Інституту соціології НАНУ виділяється категорія людей, які не мають постійного місця роботи, але заробляють час від часу, і ця категорія, крім того, що постійно

зростає, навіть більша, ніж категорія самозайнятих, зокрема, з них 60 % наймані робітники, а 30 % це самозайняті, які збільшують свої доходи, працюючи тимчасово або одержуючи пенсію чи допомогу по безробіттю [5].

Держкомстат дає більш високу кількість самозайнятих, ніж моніторинги Інституту соціології Національної академії наук України. Це пояснюється зарахуванням до цієї категорії людей, зайнятих в аграрному секторі (у 2009 році таких було 38,7 %), причому, самозайнятість серед міського населення у тому ж році становила 6,8 % [5].

За даними моніторингу Інституту соціології НАНУ, з 2004 по 2010 роки на 10 % (з 20,6 % до 30,6 %) виросла кількість людей, які хотіли б розпочати свою справу, у тому числі й стати фермерами [5].

Як стверджують в Інституті соціології, переважну частину самозайнятих українців становлять люди з вищою та середньою спеціальною освітою, які у 90-ті роки минулого століття були вивільнені зі сфери державної зайнятості та вимушені адаптуватися до нових умов, основною рисою яких стала невизначеність [5].

За даними опитування Інститутом соціології НАНУ населення у 2009 р. проведено його розподіл за рівнем освіти. Лише 17,3 % осіб, що проживають у сільській місцевості, мають повну вищу освіту, базову вищу – 1,5 %, неповну вищу – 14,9 %, повну загальну середню освіту – 43,1 %, базову середню – 10,1 %, початкову загальну – 8,1 %, не мають початкової освіти 5,0 %. Можна зробити висновок, що освітній рівень сільського населення є суттєво нижчим порівняно з міським, чим, переважно, зумовлюється його внутрішня міграція [1, с. 14].

Для прикладу розглянемо ситуацію із самозайнятістю в інших країнах. Згідно із даними Інституту соціології, на початок 2011 року середня кількість самозайнятих у США наближається до 10% населення, у Німеччині – 9,6 %, Голландії – 10,5 %, Великобританії – близько 13 %. Рівень самозайнятості традиційно дуже високий у країнах Південної Європи, так, в Італії 23 % самозайнятих. У Японії їхня кількість, навпаки, впала з 26 % до 11 % [5].

Узагальнюючи та доповнюючи наведене вище, необхідно відмітити, що ринку праці в Україні сьогодні притаманні негативні тенденції, характерні для ринку праці країн Європейського Союзу:

- підвищення середнього віку населення, старіння (особливо у країнах Західної Європи);

- зростання масштабів міграції;

- посилення міжнародної конкуренції;

- високий рівень молодіжного безробіття;

- вплив соціальних, глобальних та локальних змін на структуру зайнятих [9, с. 8].

Середня тривалість життя українців на 10–12 років менша, ніж у країнах Європейського Союзу, а показник передчасної смертності, особливо серед чоловіків працездатного віку, вищий у 3–4 рази. Також в Україні зафіксовано

один із найвищих у світі показників зменшення населення. Саме тому тривалість трудової і творчої активності українців, яка в середньому становить 30 років, є однією з найнижчих у Європі [1, с. 15].

Сформувалося своєрідне замкнене коло: депопуляція викликає старіння населення, а старіння посилює депопуляцію. Його можна розірвати шляхом підвищення соціально-економічних стандартів життя сільського населення і позитивних змін у демографічній поведінці [1, с. 14].

Також підкреслюємо, що рівень зайнятості, розрахований Державним комітетом статистики та міжнародними організаціями, суттєво відрізняється. На рис. 2 відображено рівень безробіття, обчислений за методологією Міжнародної організації праці (МОП).

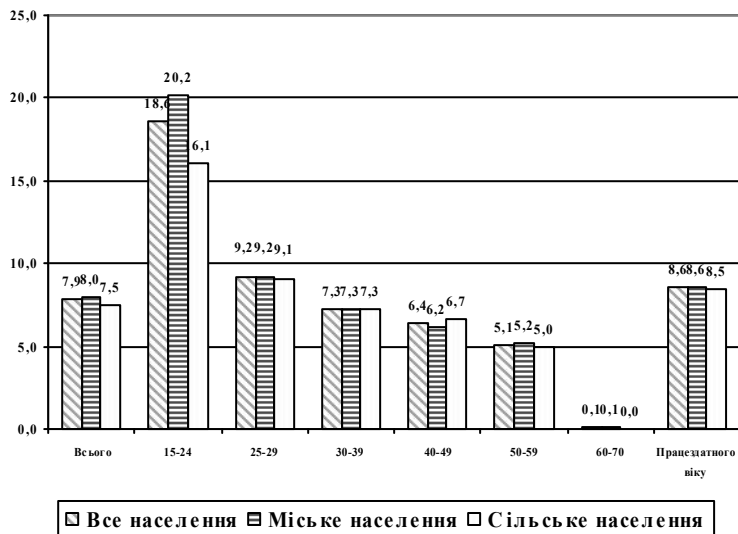

Рис. 2. Рівень безробіття населення за методологією МОП за віковими групами та місцем проживання у 2011 р.

Джерело: за даними Державного комітету статистики України [4].

Рівень безробіття в Україні, розрахований за методологією МОП, становить 7,9 %. Міжнародний валютний фонд також оцінює рівень безробіття у 7,9 % у 2011 році [6]. У той же час, рівень безробіття, оприлюднений Державною службою зайнятості та Державним комітетом статистики України, складає 1,8 %. Це пояснюється значними відмінностями у методології визначення рівня безробіття. Безробітні у визначенні Міжнародної організації праці – особи у віці 15–70 років (зарєєстровані та незарєєстровані у Державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють три умови:

- не мали роботи (прибуткового заняття);

- активно шукали роботу або намагалися організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів, що передували опитуванню;

- готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів [8].

Згідно із Законом України “Про зайнятість населення”, безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших, передбачених законодавством доходів, і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до певної роботи [7]. Тобто, відмінність у механізмі розрахунку полягає у тому, що в Україні рівень безробіття розраховується як відношення чисельності безробітних, які зареєстровані у Державній службі зайнятості, до працездатного населення працездатного віку. Значний недолік такої методики розрахунку полягає у заниженні реального числа безробітних, оскільки в країнах, де соціальна допомога безробітним низька або де-факто відсутня, багато осіб не реєструються як безробітні на біржі праці. Згаданий феномен також спостерігається у сільських регіонах, де працездатне населення займається обробкою (власної) землі, що не охоплюється статистикою як діяльність господарювання. Тому, цифри стосовно безробіття у сільській місцевості та наявних трудових ресурсів не є остаточними.

Рівень безробіття у середньому в країнах Європейського Союзу (10,7% у листопаді 2012 року) перевищує аналогічний показник в Україні. Проте, природа безробіття в європейських країнах значно відрізняється. При наявності робочих місць воно, здебільшого породжено небажанням місцевих жителів працювати за низьку, з їх точки зору, заробітну плату [9, с. 8].

Проблеми зайнятості сільського ринку праці в Європейському Союзі значно загострилися після вступу до нього країн Центральної і Східної Європи, оскільки частка зайнятих у сільському господарстві в цих країнах у п'ять разів перевищує середній рівень цього показника в ЄС[5].

Враховуючи нинішню ситуацію в Україні щодо зайнятості і самозайнятості та напрямок країни на євроінтеграцію дослідження досвіду Євросоюзу щодо створення нових робочих місць у сільській місцевості, розвитку малого і середнього підприємництва в аграрній сфері є необхідним для розробки власної програми заходів з метою подолання негативних тенденцій зростання безробіття, скорочення робочих місць та міграції сільського населення, занепаду сільських районів, деградації трудових ресурсів на селі [5].

Дослідження свідчать, що перетворення у сфері зайнятості на селі змусили сільських жителів виробляти власні методи економічної адаптації до ринкових умов, які, в основному, виявилися у поширенні самозайнятості. В умовах подальшого поглиблення кризових явищ на селі, що виявляється у припиненні або скороченні діяльності підприємств та зростанні навантаження на одне вільне робоче місце, актуалізується проблема застосування праці селян. Втім, зараз спостерігається зміна об'єктів застосування праці, від підприємств та організацій різних форм власності до самостійної зайнятості й розвитку різноманітних форм сільськогосподарської кооперації. Враховуючи, що це явище відносно нове, досі

не налагоджені нормативно-правові механізми самозайнятості, що призводить до бюрократизму, нерозвиненості виробничої та обслуговуючої інфраструктур, нестабільності надходження доходів та соціальної незахищеності працівників [1, с. 17].

Тому, факторами розвитку самозайнятості сільського населення та інших форм господарювання мають стати удосконалення й упорядкування законодавчої бази, посилення соціальних гарантій для самозайнятих осіб, розробка відповідної фіскальної політики щодо них, інфраструктурне забезпечення, сприяння розвитку і кооперації як між самозайнятими особами, так і великими сільськогосподарськими підприємствами. Дані заходи необхідні для створення необхідних економічних умов для працездатного населення (яке часто не має іншого вибору, крім застосування праці за рахунок самозайнятості), що дасть змогу забезпечувати достатній рівень життя, відродження мотивації для праці, підвищення ефективності та прибутковості праці (вимушений перехід до самозайнятості нерідко має негативний вплив як на продуктивність праці так і на її доходність), підвищення якості трудового потенціалу села, сприяння професійної і соціальної мобільності сільського населення.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Для формування та впровадження заходів щодо максимально ефективного використання трудових ресурсів, розвитку ринку праці і ефективної зайнятості у сільському господарстві необхідно вирішити низку першочергових завдань. Враховуючи останні негативні тенденції минулих років на ринку праці, є абсолютно необхідними розробка та впровадження механізмів і заходів, спрямованих на підтримання зайнятості у малих і середніх суб'єктах господарської діяльності у галузі сільського господарства. Для цього, варто сприяти максимальному полегшенню процедури створення, ведення та припинення діяльності малих і середніх підприємств у сільській місцевості, таким чином спонукати людей до кооперації в рамках створення сільськогосподарського підприємства. Для доповнення даних заходів є доцільним створення інституційних передумов для посилення ролі малого і середнього сільськогосподарського бізнесу у створенні нових робочих місць. Для цього, необхідно вирішити питання доступності кредитних ресурсів, спрощення ведення обліку та звітності й проведення дерегуляторних заходів. Успішне налагодження правових механізмів переходу від самозайнятості до створення малих і середніх форм бізнесу у галузі сільського господарства на основі кооперації, на нашу думку, посилить мотивацію селян до ефективної та продуктивної праці і, результаті, справить позитивний ефект на розвиток внутрішнього аграрного ринку. Перспективним напрямом, при цьому, вважається дослідження нормативно правового регулювання кооперування та розробка практичного механізму створення нових сільськогосподарських підприємств на основі переходу від самозайнятості до об'єднання у кооперативи. Ми вважаємо, що ринок праці у сільській місцевості має значний потенціал для розвитку, який може бути реалізовано за усебічно виваженої державної регулятивної політики.

Література

1. *Гнибіденко І. Ф.* Проблеми зайнятості та соціального розвитку сільського населення України / *І. Ф. Гнибіденко* // Ринок праці та зайнятість населення: бюл. Ін-ту підготовки кадрів Держ. служби зайнятості України. – 2012. – № 3. – С. 13–17.
 2. *Горбачова І. В.* Кадровий потенціал сільськогосподарських підприємств Житомирської області / *І. В. Горбачова* // Зб. наук. пр. Таврійського держ. агротехн. ун-ту. – 2010. – № 9. – С. 110-115.
 3. *Могильний О. М., Орлатий М. К.* Експортувати товари, а не робочу силу / *О. М. Могильний, М. К. Орлатий* // Ринок праці та зайнятість населення: бюл. Ін-ту підготовки кадрів Держ. служби зайнятості України. – 2012. – № 3. – С. 3–7.
 4. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 5. Офіційний сайт Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>
 6. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/>
 7. Офіційний сайт порталу “Законодавство України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/>
 8. Офіційний сайт освітнього порталу “Економіка праці” [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ekotrud.com>
 9. *Фокас Л. М.* Ринок праці України в умовах євроінтеграції / *Л. М. Фокас* // Ринок праці та зайнятість населення: бюл. Ін-ту підготовки кадрів Держ. служби зайнятості України. – 2012. – № 3. – С. 8–12.
 10. *Черкасов А. В.* Застосування праці в АПК: мотиваційний механізм розв’язання проблеми / *А. В. Черкасов* // Ринок праці та зайнятість населення: бюл. Ін-ту підготовки кадрів Держ. служби зайнятості України. – 2009. – № 2. – С. 11–16.
-
-